

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 165.61:321.01

ІРРАЦІОНАЛЬНЕ І ВЛАДА

Капустіна Н.Б.

Національний університет «Одеська юридична академія»

У статті розглядається співвідношення понять «ірраціональне», «влада», «ірраціональність влади». Продемонстрований круг проблем, пов'язаний з ірраціональністю і владою, на основі аналізу філософської спадщини Ф. Ніцше, З. Фройда, К. Хорні. Встановлено, що ірраціональне грає не менш важливу роль в прояві влади, чим раціональне. Основа ірраціональності влади знаходиться у сфері несвідомого.

Ключові слова: ірраціональне, ірраціональність, влада, воля до влади, несвідоме.

Постановка проблеми. Актуалізація дослідження проблем співвідношення ірраціонального та феномену влади зумовлена потребою розуміння тих різноманітних трансформаційних процесів, що відбуваються у сучасному суспільстві. Ми вже є свідками зростання світової нестабільності, економічних і політичних криз, етнічних і релігійних конфліктів, світової терористичної загрози та навіть складно уявити, що все це є проявом людського саме «раціо». Багато владних інстанцій в наш час вдаються до авторитарних та іноді навіть брутальних засобів керування суспільством, майстерно використовуючи сучасні технічні засоби, зокрема і засоби психологічного маніпулювання, виходячи при цьому за межі раціонального. Історія людства свідчить, що у своїх проявах людина у боротьбі за владу та її збереження діє не тільки раціонально обґрунтовано, а має й ірраціональне підґрунтя. Усе це переконує в необхідності дослідження цієї проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній неklasичній філософії уявлення про владу пов'язані з переглядом розуміння влади як чисто підконтрольного розуму феномену і розглядом її за межами раціонального. Першим з таким підходом виступив Ф. Ніцше. Життя Ф. Ніцше розглядає як «волю до влади». У нього «воля до влади» лежить в основі існування, пізнання світу, будучи «волею до істини», виявляється формою прояву ірраціонального. Ірраціональні прояви влади ми знаходимо у формі влади над собою, владою над обставинами, владою над природою і владою над людьми. Ці аспекти проблеми ірраціонального у владі та ірраціональності влади розглядалися в контексті філософсько-психологічних концепцій, З. Фройда, К. Хорні, Е. Фромма.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є необхідність визначити роль і місце ірраціонального у владі та ірраціональності як характеристики феномену влади.

Виклад основного матеріалу дослідження. Прагнення до влади властиво людській натурі і часто знаходиться за межами раціонального в площині ірраціонального. Ірраціональне спирається не на розум і логіку, а виключно на несвідоме, волю, віру, інтуїцію. Ці прояви ірраціонального не можуть бути описані з позицій традиційних підходів до влади тому у рамках

нашого дослідження виникає необхідність звернутися до неklasичних підходів.

В рамках неklasичної філософії представники біологічного трактування влади розглядають її як механізм приборкання людської агресивності, закладеної в найбільш фундаментальних інстинктах людини як біологічної істоти. У структурі біологічних властивостей, притаманних і людям, і тварині, агресія виступає у вигляді інстинкту боротьби, спрямованої проти представників того ж роду.

Найбільший інтерес представляє філософія Ф. Ніцше як представника цієї концепції. Взагалі проблема влади користувалася з його боку особливою увагою. Фуко писав: «Ніцше є тим, хто основною метою філософського мислення оголосив відносини влади» [4, 78].

В основу своєї концепції «волі до влади» Ф. Ніцше поклав ідеї А. Шопенгауера, який вважав, що в основі світу лежить воля, яка є причиною наявності в ньому нерозумного, випадкового і незрозумілого. Воля у Шопенгауера – це сукупність бажань, інстинктів, пристрастей, які проявляються як несвідомі спонукання чи неконтрольовані дії [5]. Ніцше слідом за Шопенгауером розглядає «волю до влади» як природне ірраціональне начало, яке лежить в основі існування світу. Наявністю волі він пояснював і ірраціональність самого світу. Цей світ він розуміє у вигляді потоку, вічного й абсолютного становлення, в якому немає ні мети, ні логіки, а є лише безглузда послідовність комбінацій і випадковостей. Становлення, Ніцше розглядає як результат суперництва між волями, кожна з яких прагне стати сильнішою. В результаті такого суперництва одна із сторін або збільшує свою владу, або втрачає її.

Життя Ніцше розглядав як «волю до влади». Поняття «волі до життя» і «волі до влади» їм отожднюються. Усе живе, згідно з філософом, прагне до влади, від з клітини до людини. Воля як основна риса усього живого є «єдність трьох модусів: я хочу, я можу, я повинен», що і є влада [1, с. 222]. Життя таке, стверджує Ф. Ніцше, що сильні підпорядковують собі слабких, пригноблюють їх, живуть за їх рахунок. «Воля до влади у всякій комбінації сил, що обороняється проти сильнішого, нападаюча на слабкіше» [1, с. 313]. Дотримуючись цього поло-

ження, Ф. Ніцше підкреслював, що влада є волею і спроможністю до самоствердження.

Влада у Ніцше носить суто ірраціональний характер. Неоевропейському раціоналізму він протиставив почуття і інстинкти, що забезпечують волю до влади, а розум, вважає він лише допоміжний інструмент в руках непізнаної, всюдисущої «волі до влади». Згодом біологічне тлумачення влади послужило обґрунтуванням права одних народів керувати іншими. Це яскраво проявилось в ідеології і політиці у багатьох тоталітарних державах.

Для поглиблення розуміння влади і ірраціональності як її характеристики необхідно звернутися до ще однієї концепції влади – психоаналітичної. Ця концепція розглядає владу як спосіб панування несвідомого над людською свідомістю, де індивід підкоряється силам що знаходяться поза його свідомістю.

У психоаналітичній концепції З. Фрейда проблема влади – це проблема панування несвідомого над людською свідомістю і поведінкою, а також проблема відносин з цією владою, примирення чи боротьби з нею. Насамперед, вважає вчений, має місце підкорення свідомості силам, що знаходяться поза її межами. Отже, Фрейд бачить тут своєрідне рабство, де людина – раб самої себе, тобто своїх власних ілюзій, зокрема, раб бажання панувати, у котрому й полягає сама людська сутність [3]. У своїй структурі особистості Фрейд прямо вказує, що людська свідомість, на противагу усталеним раціоналістичним уявленнями, є аж ніяк не господарем, а лише виконавцем, несвідомого реалізуючи його бажання.

Фрейд викладав проблеми влади мовою енергетики, біології, антропології свого часу і, найголовніше, – мовою створеного ним психоаналізу. Він розуміє людську психіку як цілісне утворення, в якому прозорі, проникні для свідомості елементи співіснують поруч із непрозорими, «силовими», «енергетичними» елементами. Цей психоаналітичний феномен уявляється принципово двохітним, він містить параметр знання і параметр сили. Інакше кажучи, несвідоме, що визначає свідомість і панує над нею, виступає як таке, що свідомість повинна пізнавати з метою якоюсь мірою ним керувати.

Усі ці конкретні життєві умови впливають на динаміку внутрішньо психічних сил або інстанцій влади, пов'язаних відносинами панування і підкорення. Ця динаміка, як відомо, розглядається Фрейдом на двох моделях. Перша – «несвідоме – підсвідоме – свідоме» і друга – «Воно-Я-Над-Я». Обидві засновані на ідеї «волі до влади» несвідомих сил, котрі прагнуть до задоволення потягів. У психіці людини ці потяги були витіснені, але продовжують існувати та відтворюватися на інших рівнях, справляючи свій формуючий або деформуючий вплив на всі можливі прояви свідомості людини та її діяльність.

Особливо чітко подана диференціація сил, що конфліктує, у другій моделі. Варто так само звернути увагу на характер антагонізмів між різноманітними інстанціями у психіці і на засоби реалізації влади одних над іншими. Так, лібідо – «воно» – втілює в собі принцип насолоди і поривається до негайного задоволення інстинктів. Проте, зіштовхуючись із вимогами зовнішнього

світу, «Воно» змушене змінювати свої установки, погоджувати бажання з реальністю, «погоджуватись» на відстрочене задоволення бажань.

У процесі еволюції «Воно» при зіткненні з вимогами зовнішнього світу приводить до виникнення «Я», що народжує принцип реальності. «Я» дозволяє людині певною мірою свідомо керувати власним життям. Проте і новоявлене «Я» не може самостійно узгодити потреби, які має «Воно», і вимоги зовнішнього світу: так починається становлення ще однієї, конфліктної стосовно нього самого, так само як і стосовно несвідомих потягів «лібідо», інстанції, що втілює провини, заборону, совість, закон. Це – «Над-Я». Дана інстанція втілює владу засвоєних людиною норм її соціального оточення. Середина, опосередковувальна інстанція «Я» знаходиться наче між двома безоднями і має цілий комплекс негативних почуттів, покликаних стимулювати її власні дії, як-от страх перед реальністю зовнішнього світу, тривогу, що її викликає «Воно», і муки совісті, зумовлені тим, що вимоги «Над-Я» залишилися нездійсненими [3, 304].

Побудова моделей функціонування психіки не була для Фрейда як фундатора психоаналізу самоціллю. Йому було необхідно перетворити знання про внутрішньопсихічні структури влади на практичні стратегії роботи з цими структурами.

У світлі досліджень останнього часу виявляється, що, незважаючи на всі інтелектуалістські претензії, фрейдівське уявлення про владу залишається відкритим для ірраціональності гіпнозу і для впровадження усіх інших форм влади людини над людиною. Психоаналіз знайшов своє практичне застосування при вирішенні конкретних проблем, що виникають у політичному житті суспільства таких, як, наприклад, з'ясування причин деструктивної поведінки особистості, забезпечення підтримки влади з боку особистості, можливість впливати і контролювати поведінку індивіда і груп тощо.

Інша представниця психоаналітичної концепції влади К. Хорні визначальним мотивом політичної поведінки вважала страх, породжуваний ворожим людині соціальним середовищем [2, 47]. Вона, впевнена що історично не в усіх культурах цінністю виступає влада, престиж або багатство. Так в первісному суспільстві, де переважає привласнюючий вид діяльності, владу здійснював старійшина, який за загальним визнанням був компетентний. Як правило, це була людина, що має життєвий досвід, мудрість, хоробрість. Влада в племенах носила не постійний характер, а здійснювалася коли виникала необхідність: ведення війни, рішення конфліктів, розподіл благ. З вирішенням проблеми необхідність у владі відпадала, а влада окремої особи припинялася. Можна сказати, що влада базувалася на раціональних засадах.

Для сучасного ж суспільства стає характерним і ірраціональні спонування, що призводять людину до влади. Такі спонування до влади, з точки зору Хорні, можуть бути нормальними і невротичними.

Хорні розглядає владу, престиж і володіння як аспекти однієї проблеми. У деталях, звичайно, перевага тієї або іншої із цих цілей має для людини велике значення. Те, яка з них домінує у невротичному прагненні до заспокоєння, зале-

жить як від зовнішніх обставин, так і від розкозжень в індивідуальних здібностях та психологічній структурі. Аналітик розглядає їх як єдине ціле, тому що всі вони мають дещо спільне. Прагнення до влади, престижу і володіння означає досягнення спокою через ослаблення контакту з іншими людьми і через зміцнення власного становища. Саме ж бажання домінувати, завойовувати престиж, здобувати багатство і домагатися добробуту, звичайно, не є невротичною схильністю.

Для того, щоб зрозуміти характеристики невротичного прагнення досягти своїх цілей, його слід порівняти з аналогічним нормальним прагненням. Наприклад, відчуття влади може виникати у нормальної людини в результаті реалізації її фізичної або духовної сили, зрілості або мудрості. Прагнення людини до влади може бути викликано також якоюсь особливою причиною, пов'язаною із сім'єю, батьківщиною, політичною чи фаховою групою, винаходом чи науковою ідеєю. У свою чергу, невротичне прагнення до влади народжується з тривожності, ненависті і почуття власної неповноцінності. Іншими словами, нормальне прагнення до влади народжується із сили, невротичне – зі слабкості.

Потрібно сказати, що невротичні прагнення до влади, престижу і володіння служать не тільки захистом від тривожності, але також і каналом, по якому може виходити витиснута ворожість. Насамперед, Хорні обговорює, як кожне з цих прагнень створює особливий захист від тривожності, а потім вказує особливі шляхи для виходу ворожості.

Прагнення до влади служить у Хорні, по-перше, захистом від безпомічності, яка є одним з основних елементів тривожності. Невротик відчуває таку сильну відразу до будь-якого віддаленого натяку на безпомічність або на слабкість у собі, що намагається уникати ситуацій, котрі нормальна людина вважає цілком звичайними.

По-друге, невротичне прагнення до влади служить захистом від загрози почувати себе або виглядати незначущим. Невротик виробляє жорсткий і ірраціональний ідеал сили, що змушує його вірити у свою спроможність впоратися з будь-якою ситуацією, якою б складною вона не була, і при тому негайно. Цей ідеал пов'язаний із гордістю, внаслідок чого невротик розглядає слабкість не тільки як небезпеку, але й як ганьбу [2].

У зв'язку з цим невротик поділяє людей на «сильних», якими захоплюється, і «слабких», котрими нехтує. Проте йому важко визначити, що вважати слабкістю. Він відчуває більше або менше презирство до всіх людей, які погоджуються з ним або поступаються його бажанням, а також до тих, хто має внутрішні забобони або не контролює свої емоції настільки старанно, щоб завжди мати безтурботний вигляд. Це презирство поширюється у нього і на аналогічні власні якості. Він відчуває приниження, якщо йому доводиться визнавати власну тривожність або внутрішні забобони, і тоді через презирство до себе за свій невроз змушений зберігати цей факт у таємниці. Він нехтує собою і через те, що не в змозі впоратися з неврозом сам-на-сам.

Особливі форми, яких набирає прагнення до влади, залежать від того, позбавлення якої саме влади невротик найбільше боїться (або якою нехтує).

Можна навести декілька проявів цього прагнення, що зустрічаються частіше від інших. По-перше, невротик буде намагатися керувати іншими, а також тримати під контролем себе. Він хоче, щоб без його рішення взагалі нічого не відбувалося.

Це прагнення до контролю може набирати ослабленої форми, коли людина свідомо дає іншим повну свободу, наполягаючи, однак, на тому, щоб знати усе, що вони роблять, і відчуваючи роздратування, коли що-небудь залишається в секреті від нього. Тенденції усе контролювати можуть витіснятися до такої міри, що не тільки сама людина, але й її оточення можуть бути переконані, що вона надзвичайно великодушна, надаючи свободу іншому.

Проте якщо людина настільки повно витісняє своє бажання контролювати, у неї щоразу може проявлятися пригніченість. Не знаючи причину такого розладу, вона може приписувати їх погодним умовам, поганому харчуванню або подібним стороннім факторам. Багато з того, що виглядає цікавістю, також визначається таємним бажанням людини керувати ситуацією. Люди цього типу також схильні бути завжди правими і дратуються, якщо їм доводять їхню неправоту, навіть з незначного приводу. Вони повинні знати про все краще за всіх. Часом ця риса виражається дуже яскраво.

Іншою установкою, що може характеризувати невротика в його прагненні до влади, є постійна потреба наполягати на своєму. Головним джерелом гострого роздратування для нього може служити небажання інших робити те, чого він від них очікує, і саме тоді, коли він цього хоче. Нетерплячість невротика тісно пов'язана з цим аспектом прагнення до влади. Будь-якого роду відстрочка, будь-яке змушене чекання стане джерелом роздратування. Часто невротик сам не усвідомлює існування керуючої ним установки або принаймні сили її дії. Звичайно, в його інтересах не усвідомлювати і не змінювати такі функції, бо вони виконують важливі захисні функції. Вочевидь, пошук влади є захистом від безпомічності і від почуття власної незначущості.

Домінування над іншими, характерне для невротичного прагнення до влади, не обов'язково відкрито виступає як ворожість до людей. Воно може бути приховане в соціально значущих або приятельських формах, проявляючись, наприклад, як схильність давати поради, намагання спрямовувати справи інших людей під приводом ініціативності або лідерства. Але, якщо за такими відносинами ховається ворожість, то підлеглі будуть відчувати її; їх реакцією може бути лояльність або протест. Сам невротик зазвичай не усвідомлює привнесеної ним ворожості, навіть якщо він доходить до стану сказу. Коли справи йдуть не так, як бажано для нього, він все одно думає, що за своєю суттю він є ніжним душею, і впадає у поганий настрій лише тому, що люди поведуться нерозумно і суперечать йому [2].

Дійсність же свідчить про дещо інше. Ворожість невротика набуває цивілізованих форм і виходить назовні, коли йому не вдається домогтися своєї мети. Приводом для розпачу може стати те, що інші люди не сприймають його позицію як власну через просту розбіжність у думках або неможли-

вість дотримуватись його порад. Проте такі дрібниці можуть викликати значний гнів, що виникає внаслідок протистояння, і може бути витиснутий, як ми вже бачили, разом із ворожістю і з переходом на рівень нової тривожності.

Висновки. Отже, ґрунтовно дослідивши проблему ірраціонального у владі та ірраціональності як характеристики феномену влади, можна дійти висновку, що в прагненні людини отримати владу,

володіти владою і зберегти владу часто спостерігається прояв нерозумного, незрозумілого ірраціонального початку. Ірраціональне так само природно притаманне владі, як і раціональне, воно мотивує людину в його прагненні дістати і мати владу. Саме у сучасному світі ми часто спостерігаємо ірраціональні прояви влади і знаходимо їх у формі волі до влади, панування несвідомого над людською свідомістю, невротичного прагнення до влади.

Список літератури:

1. Ницше Ф. Воля к власти. Опыт переоценки всех ценностей / Ф. Ницше – М.: Культурная Революция, 2005. – 880 с.
2. Философия власти / Гаджиев К.С., Ильин В.В., Панарин А.С., Рябов А.В. / Под ред. Ильина В.В. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1993. – 271 с.
3. Фрейд З. Основные принципы психоанализа / З. Фрейд – М.: Мысль, 1998. – 345 с.
4. Фуко М. История сексуальности-III: Забота о себе / М. Фуко – Киев: Дух и литера; Грунт; М.: Рефл-бук, 1998. – 288 с.
5. Шопенгауэр А. Мир как воля и представление / А. Шопенгауэр – В 2_х т. – Т. 2. – М.: Наука, 1993. – 671 с.

Капустина Н.Б.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»

ИРРАЦИОНАЛЬНОЕ И ВЛАСТЬ

Аннотация

В статье рассматривается соотношение понятий «иррациональное», «власть», «иррациональность власти». Продемонстрирован круг проблем, связанный с иррациональностью и властью, на основе анализа философского наследия Ф. Ницше, З. Фрейда, К. Хорни. Установлено, что иррациональное играет не менее важную роль в проявлении власти, чем рациональное. Основа иррациональности власти находится в сфере бессознательного.

Ключевые слова: иррациональное, иррациональность, власть, воля к власти, бессознательное.

Kapustina N.B.

National University «Odessa law Academy»

IRRATIONAL AND POWER

Summary

The article views the relationships between such terms as «irrational», «irrationality», and «power». The article shows the range of problems associated with the irrationality and power, to solve these problems are used ideas of F. Nietzsche, Z. Freud, K. Horney. It is established that the irrational plays not less important role in manifestation of the power, than rational. The main message is that the fundamentals of irrationality of power belong to unconscious sphere.

Keywords: irrational, irrationality, power, the will to power, unconscious.